

Müjdə ver, ikrah oyatma. Asanlaşdır, çətinləşdirmə.

Kitabın sahibi: _____

Oxu tarixi: _____

TƏLİM-TƏRBİYƏDƏ AZADLIQ

Məhəmməd Behiştî

Fars dilindən tərcümə:

Ağabala Mehdiyev

Tərcüməçi: Ağabala MEHDİYEV
Redaktor: Emin İMANLI
Korrektor: Turac ELDARQIZI
Yekun oxunuş: Toğrul MUSAYEV
Bədii və texniki tərtibat: Zülfü XƏLİLLOV
Üz qabığının dizaynı: Ramin HƏSƏNƏLİZADƏ

محمد بهشتی
نقش آزادی در تربیت کودکان

Məhəmməd Behiştî
TƏLİM-TƏRBİYƏDƏ AZADLIQ

Bakı, "İrşad" Nəşriyyatı – 2020, 184 səh.

© "Büqə" Nəşriyyatı / 2001

© Parlaq İmzalar MMC / 2020

Kitabın bütün hüquqları qorunur. İcazəsiz olaraq hər hansı vasitə ilə nəşri və yayımlanması qadağandır.

DQJDK-nin 21.07.2020 tarixli DK-422/Ş
sayılı məktubu ilə nəşrinə razılıq verilmişdir.

İrşad Nəşriyyatı | 12

İRŞAD – Parlaq İmzalar MMC-yə məxsus markadır.

www.parlaqimzalar.az
irshad@parlaqimzalar.az
facebook.com/irshadkitab
instagram.com/irshadkitab
0559697259 / 0559897259

Mətbəə: "Şərq-Qərb" ASC
Çap tarixi: 26.08.2020
Sifariş: 1647

Mündəricat

Ön söz _____	7
UŞAQ TƏRBIYƏSİNDƏ AZADLIĞIN ROLU _____	11
İKİ NƏSİL ARASINDAKI ZİDDİYYƏT _____	33
İNTELLEKTUAL TƏLİM-TƏRBIYƏ _____	51
AZADLIQ VƏ ŞƏXSİYYƏT _____	69
İSLAMİ TƏRBIYƏ _____	89
VƏRDİŞ _____	113
İLƏHİ MÜKƏLLƏFİYYƏT _____	131
ƏYLƏNCƏ _____	151
İLƏHİ EŞQ _____	163

Ön söz

Əlinizdəki kitabda doktor Behiştinin təlim-tərbiyə mövzusunda səkkiz çıxışı və amerikalı psixoloq Vilyam Ceymsdən tərcümə etdiyi bir məqalə yer alır. Dok. Behiştə Qumda təhsil almağa başladığı ilk illərdən pedaqogika ilə məşğul olurdu. O, yeni nəslin tərbiyəsinə xüsusi əhəmiyyət verir, digər tərəfdən dini təhsil alan tələbələrin beytülmalından təqaüd almasına yaxşı baxmırdı; buna görə də ingilis dilini mükəmməl bildiyindən Qum şəhərinin orta məktəblərinin birində ingilis dili müəllimi kimi fəaliyyətə başlayır. Qısa bir müddətdən sonra yeni yaradılmış “Din və Elm” adlı məktəbin idarə heyəti ilə əməkdaşlıq etmək üçün həmin məktəbə dəvət edilir. O bu illər ərzində yeniyetmələrin həm elmi, həm də islami prinsiplərə əsaslanan ilk təlim-tərbiyə proqramını hazırlayır və bu istiqamətdə əlindən gələni edir. Qeyd edilən proqramın hazırlanması nəticəsində yaradıcı, savadlı, eyni zamanda əxlaqi prinsiplərə yiyələnən gənc nəsil yetişir.

Dok. Behiştə 1970-ci ildə Almaniyadan qayıtdıqdan sonra məsləkdaşlarının, xüsusilə dok. Bahünər və dok. Qolzadə Qafurinin dəvəti ilə din təlimi kitablarının hazırlanması üçün “Məktəb dərsləklərinin hazırlanması” təşkilatı ilə əməkdaş-

lıq etməyə başlayır. Bu əməkdaşlığın nəticəsində yuxarı sinif şagirdləri üçün mükəmməl din təlimi kitabları nəşr olunur. Həmin kitablar İslam maarifi təşnəsi olan yeniyetmələri saf və xurafatdan uzaq din təlimləri ilə tanış edir. Elə həmin dövrlərdə mübariz insanlarla birlikdə “Kooperasiya və Rifah Fondu” və “Rifah Təhsil Kompleksi”nin yaradılmasında və fəaliyyətinin genişləndirilməsində yaxından iştirak edir. Bundan başqa, məsuliyyətli və dürüst mütəxəssislərin yetişdirilməsində başqa məktəblərlə də əməkdaşlıq edir. Dok. Behiştinin bu istiqamətdə gördüyü mühüm işlərdən biri də uşaq və yeniyetmələrin mütaliəsi üçün münasib kitabların siyahısının hazırlanması üçün məsuliyyətli mütəxəssislərdən ibarət heyətin yaradılması olur. Bu iş həm məktəb, həm də ailələrdə kitab mütaliəsinin artmasına böyük kömək edir.

Kitabdakı çıxışları bir neçə qrupa bölmək olar. Onların bəzisi İslam inqilabından qabaq bəzi təhsil komplekslərinin müəllim və valideynləri üçün edilmiş çıxışların mətnidir. “Vərdis” adlı məqalə məşhur amerikan filosof və psixoloqu V. Ceymsin həmin adda məqaləsinin “Şiəlik məktəbi” jurnalında çap edilmiş tərcüməsidir. Bəzi çıxışlar isə dok. Behiştinin silsiləvi təfsir dərslərindən götürülüb. Həmin dərslər kitabın mövzusu ilə uyğun gəlidiyi üçün onları kitaba daxil etmişik.

Kitabda yer alan çıxışlarda təlim-tərbiyə barəsində çox maraqlı və faydalı nüanslara toxunulub; bu, dok. Behiştinin insanın azad və ixtiyar sahibi olmasını onun əsas xüsusiyyəti kimi təqdim edən Quran və sünnə ilə dərinədən tanış olmasından, həmçinin fikirlərinin formalaşmasında rol oynayan antropologiya sahəsini bilməyindən xəbər verir. Dok. Behiştinin fikrincə, Allahın bəxş etdiyi azadlıq nemətindən

faydalanmaq dindarlıq və dini tərbiyə ilə nəinki ziddiyyət təşkil etmir, hətta bu faktor İslam və Quranın təqdim etdiyi tərbiyə üsullarının əsasıdır.

Sonda fondun adından materialların toplanmasında bizə yardım etmiş bütün dostlara, həmçinin kitabın redaktoru cənab Mərvdəştiyə dərin minnətdarlığımızı bildiririk.

*Doktor Behiştinin
Əsər və Düşüncələrinin
Yayım Fondu*

UŞAQ
TƏRBİYƏSİNDƏ
AZADLIĞIN ROLU

Xoşbəxtlikdən, burada edilən kiçik dəyişiklikdən sonra bu axşam “Rifah Təhsil Kompleksi”ndə təhsil alan şagirdlərin əziz valideynləri ilə daha rahat şəraitdə söhbət etmək imkanı əldə etmişik. Söhbətimin mövzusu həm bizim, həm də sizin – əziz və canıyanan müəllimlərin, tərbiyəçilərin – bu məktəblərə əmanət edilmiş uşaqlarla bağlı böyük və önəmli vəzifəsi, məsuliyyəti barədədir. Bu məsuliyyət uşaqların tərbiyə edilməsində azadlığın rolundan ibarətdir.

Allah-taala bu dünyada çoxsaylı varlıqlar yaradıb. Bunlardan biri də üstün və özünəməxsus xüsusiyyətləri olan insandır. İnsanın hansı xüsusiyyətləri var? Onun insanlığının göstəricisi nədir? Bizi hər hansı bir varlığa “insan” deməyə sövq edən səbəb hansıdır? Canlı olması? Xeyr! Bitki və heyvanlar da canlıdır. Təkhüceyrəli varlıqlardan tutmuş fil və kərgədana kimi bütün heyvanlar canlıdırlar. Yoxsa bizim hansısa bir varlığı “insan” adlandırmağımızın səbəbi onun çalışqanlığı, fəaliyyət göstərməsi, özünü oda-közə vurma-

sı, hiss və idraka sahib olmasıdır? Xeyr! Çünki digər varlıqların da hissiyatı var. Hətta bəzi bitkilərin də hissiyatı var, onlar insan kimi ətrafda baş verən hadisələrə reaksiya verirlər. Heyvanların da dərk etmə qabiliyyəti var və bəzi şeyləri başa düşürlər. Çox uzağa getməyə, elə evinizdə saxladığınız pişik çox şeyi başa düşür və başa düşdüyü qədərincə yaşayır. Deməli, başa düşmək və idrak da insana məxsus xüsusiyyət deyil.

Bəlkə, insanın əsas xüsusiyyəti onun iradəli olması, öz ixtiyarı ilə hərəkət etməsi, davranışları cansız təbiət aləminə hakim olan hərəkət mexanizminə tabe olmamasıdır? Xeyr, səbəb bu da deyil! Çünki heyvanlar da öz iradələri ilə hərəkət edirlər. Məsələn, pişik mətbəxə yaxınlaşanda əvvəlcə yeməyinin harada olduğunu bilir, sonra qərara gəlir, daha sonra həmin yeməyə tərəf hərəkət edir.

Elm əhli olan və digər dostların yadında olar, məntiq dərslərində deyirdik ki, “heyvan həssas, hərəkət edən və iradəyə malik cisimdir”. Bu, heyvanın tam cinsidir.¹ Qeyd edilən tərifin mənası budur ki, heyvan – inkişaf edən, bitki kimi böyüyən, hissiyatı olan və iradə ilə hərəkət edən cisimdir. Deməli, insanın xüsusiyyəti bunlar deyil. Bəs nədir?

İnsanın bir-birinə çox bağlı olan iki xüsusiyyəti var. Onlardan biri insanın təhlil etmək, induktiv və deduk-

¹ Cins – həm mahiyyətə fərqli, həm də sayca müxtəlif predmetlərin müştərək həqiqətlərini tam olaraq əhatə edən bir anlayışdır. – Tərc.

tiv metodla nəticə çıxarmaq qüvvəsidir. İnsan düşünmək və təfəkkür qabiliyyətinə malik canlıdır. “İnsanın düşünməsi” deyəndə nə nəzərdə tutulur? “İnsanın düşünməsi” ifadəsinin mənası onun özünün hissi qavrayışlarını və intuitiv dərkələrini təhlil etməsi, araşdırması, onlardan ümumi nəticələr çıxarmasıdır. İnsan bu cəhətdən xüsusi varlıqdır. Ola bilər, digər heyvanların hissiyyatı insanın hissiyyatından güclü olsun. Məsələn, it bizim eşitmədiyimiz səsləri eşidir, yaxud pişik bizim hiss etmədiyimiz qoxuları duyur. Bəzi heyvanlar heyrətamiz görmə qabiliyyətinə malikdirlər. Heyvanların toxunma hissi də belədir. İnsan hissiyyat baxımından digər heyvan və canlılardan üstün deyil. Adi istək və meyillər baxımından, məsələn, yemək istəyi, yeməyə hərislik və maraq baxımından da bəzi heyvanlar ən qarınqulu insanlardan yeyimcil və hərisdirlər. O cümlədən bəzi heyvanlar cinsi meyil və istək baxımından ən şəhvətpərəst insanlardan hərisdirlər. Cəldlik və qaçmaq baxımından da heyvanlar ən sürətli insanı qabaqlayırlar. İnsan canbaz kimi hoppanıb-düşsə, deyirlər “bu lap meymundur ki”! Ancaq bununla belə yenə meymuna çata bilməz. Eləcə də insan hər nə qədər sürətlə qaçsa belə, heç vaxt at kimi qaça bilməz. Əgər 200 metr məsafəyə qaçış üzrə dünya çempionu olmuş şəxs adi atla yarışsa, hansı ötür? Təbii ki, at. Amma düşünmək, təhlil etmək və nəticə çıxarmaq ancaq insana məxsusdur. Digər canlı və heyvanların təhlil

etmək bacarığı olsa da, insanla müqayisədə sıfıra bərabərdir. Deməli, düşünmək xüsusiyyətinin inkişaf etmiş forması yalnız insana xasdır. Amma insanda ancaq bu xüsusiyyət olsaydı, kalkulyatordan və müasir elektron maşınlarından geri qala bilərdi. İnsanın bu cəhətdən başqa xüsusiyyətləri də var, o da təşəbbüskarlıq, yaradıcılıq və novatorluqdur. Buna görə də ona “analiz edən, ümumi nəticə çıxaran və novator beyin” deyirik.

Düşünmək bu əlavə xüsusiyyətlərlə birgə hələ insanın bir cəhətini təşkil edir. Amma əgər insanın yeganə xüsusiyyəti düşünmək, təhlil etmək, yaradıcılıq, təşəbbüskarlıq və novatorluq olsaydı, o özünü varlıq aləminin üstün varlığı sayı və Allahın yer üzündəki canişini olmaq iddiası edə bilməzdi. Bəs insanı özünə-məxsus edən, onu şərəfli edən və onu yaradılış aləmində üstün bir varlıq kimi tanıtdıran o biri cəhəti və ikinci xüsusiyyəti nədir? İnsanın ikinci cəhəti – onun azad və seçim edən varlıq olmasıdır. İnsan düşünən, təhlil edən, yaradıcı, novator, təşəbbüskar varlıqdır. Bunların hamısı bir cəhətdir, ikinci cəhət isə onun ixtiyara və iradə azadlığına malik olmasıdır.

Bizim Allahımız, yəni dinlərin Allahı materialist və materializm yönü məktəblərdəki “varlığın mənbəyi” ilə iki cəhətə görə fərqlənir. Fərqlərdən biri sonsuz elmdir. Ancaq təkcə bu kifayət deyil. Daha mühüm məsələ dinlərin Allahının azad və ixtiyar sahibi olmasıdır.

Allah iradə azadlığı olan bir həqiqətdir və digər amillərin diktəsi ilə iş görmür: *“O, istədiyini edəndir”*.¹ Heç nə Onun istəyini məhdudlaşdırma və qarşısını ala bilməz. Amma materializmin təqdim etdiyi varlıq mənbəyi elə deyil, o determinizm qanununa tabedir. Bəzi dini-fəlsəfi məktəblərin Allah barəsindəki təsəvvürləri materialist məktəblərdəki tanrı və varlığın mənbəyi təsəvvüründən elə də çox fərqlənir. Çünki onların da təqdim etdiyi Allah azad və ixtiyar sahibi deyil. Dinlərin təqdim etdiyi varlıq mənbəyinin, Yaradanın və Allahın digər məktəblərin təqdim etdiyi varlıq mənbəyindən ən böyük üstünlüyü azadlıq və ixtiyara malik olması, istədiyini etməsidir: *“Allah sorğu-sual edilməz, amma onlar edilir”*.²

İndi istədiyini edən bu Allah insan adlı bir varlıq yaradıb, ona ixtiyar verib. Və ona deyib ki, sənə bu geniş aləmdə azad yaşamaq üçün yaratmışam. Azad yaşamaq deyəndə nə nəzərdə tutulur? Yəni sənə yaratdım, sənə güc-qüvvət verdim, sənənin üçün hər şərait qurdum, içində hidayət çirağı (düşünmək və təhlil etmək qabiliyyəti) qoydum, yolunun üstündə vəhy, peyğəmbər, rəhbər, imam və elmini onlardan almış alim məşəli yandırdım. Bütün bunların edilməsinin səbəbi nədir? Səbəb doğru yol ilə getməkdir? Xeyr! Bütün bunlardan sonra sənə dedim ki, indi istəyirsən düz yolla

¹ Buruc, 16

² Ənbiya, 23

get, istəyirsən əyri yolla: *“Biz yolu ona göstərdik! Fərqi yoxdur, ya şükür etsin, ya da naşükür olsun”.*¹

Qurani-kərimin ayələrinə istinad edərək toxunmaq istədiyim bu mövzu, həqiqətən, müasir dünyada antropologiya elmində ən maraqlı və aktual mövzular-dan hesab olunur. Quran özünün bir çox ayələrində buyurur ki, əgər Allah (məcburi şəkildə) müşriklərin müşrik olmamasını istəsəydi, edə bilərdi və onlar da müşrik olmazdılar. Amma Allah insana seçim hüququ verdi. Yaxşı diqqət edin: varlığın mənbəyi olaraq istədiyini edən Allahın, ümmətin rəhbər və bələdçiləri olan peyğəmbərlərin, ümmətin başçısı və cəmiyyətin idarə edəni kimi imamın rolu elə olmalıdır ki, insanın azadlığına zərbə vurmasın. Əgər həmin rollar insanın azadlığına zərbə vursa, onda Allahın istəyinə zidd hərəkət edilib.

Əziz valideynlər, övladlarınızın təlim-tərbiyəsində necə bir rol oynamaq istəyirsiniz? Həmçinin siz ey hörmətli müəllimlər, tərbiyəçilər, bu oğlan və qız uşaqlarının tərbiyəsi zamanı hansı metoddan istifadə etməyi düşünürsünüz? Siz uşaqların azadlıqlarını əllərindən almaq, adını da “canıyananlıq” və “tərbiyə” qoymaq istəyirsiniz?! “Mən çox yaxşı atayam, övladımın sağa-sola getməsinə, pis yollara düşməsinə imkan vermərəm”, “mən çox canıyanan anayam, uşağı-

¹ İnsan, 3

mın ən xırda hərəkətinə belə nəzarət edirəm, qoymaram özbaşına qalsın”, “bura nə yaxşı məktəbdir! Uşaqlara o qədər güclü nəzarət edirlər ki, tərbiyələri heç cür pozula bilməz!” Bərəkallah biz müsəlmanlara ki, Quranın davamçısı olmaq iddiasındayıq, amma bu qədər yanlışı düşünürük! Quran buyurur ki, əgər Allah onların müşrik olmamasını istəsəydi, edərdi və onlar da müşrik olmazdılar. Allah istəyir ki, onların müşrik olmaq imkanı olsun. Allah-taala Öz elçisinə buyurur: *“Sən insanları iman gətirməyə məcburmu etmək istəyirsən?!”* Sən insanları məcbur mömin etmək istəyirsən? Biz səni bunun üçün göndərməmişik.

Belə olan halda indi, sən əziz valideyn, övladını mömin olmağa məcbur etmək istəyirsən? Sən müəllim və tərbiyəçi, bu uşağı mömin və nəzakətli olmağa məcbur etmək istəyirsən? Onda həmin zərif, gözəl və gözoxşayan varlıqların dəyəri gözəl bir heykəldən çox olmayacaq. Gəlin hamımız birlikdə qərara gələk və uşaqlarımızın adam olmasına çalışaq. “Adam olsunlar” deyəndə nəyi nəzərdə tuturuq? Onların iradə azadlığı və ixtiyar sahibi olmalarını! İcazə verin, uşaqlarınızı gözüaçıq olsunlar. Biz bu uşaqlar üçün köməkçi rolunu oynamalıyıq, onların sürətli, sağlam və düzgün inkişafı üçün zəmin yaratmağa çalışmalıyıq, uşağın bu incə və zərif istedadını kobud bir qəlibə tökən usta kimi olmalı, onu qəlibdən çıxmış bir varlığa çevirməməliyik.

¹ Yunus, 99